

ՎԼԱՍ ԿԱՌՆԻԱՑԻ

ԿԱՄ

ՎԱՏԱՆՈՒՆ ՍՊԱՆՈՂ ՄԱՆԿԱՆՑ

Վեներեմեան պատմական վեպ վերջաւանեցողի դարուն

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Էջ մի 'ի պատմութենէ եւ դիւցազնի մը կարծեցեալ մահը

ԷՌՆԱՐՏ Լորետանի դքսութեան ժամանակ, յա-
մին 1508, 'ի 10 դեկտեմբերի, դաշնագրութիւն մի
հաստատեցաւ ֆահանայապետին, Կայսեր և Գաղ-
ղիոյ ու Սպանիոյ թագաւորաց մէջ (որոց հետ միա-
ցան յետոյ նաև Սաւոյիոյ դուքսն, Էսթէի դուքսն
և Մանդուպի մարզիզն), այն նշանաւոր դաշնա-
գրութիւնն՝ որ կոչուեցաւ ֆաւսպրէի դաշն, դաշ-
նագրութիւնն կնքուած տեղւոյն անունէն իւր կոչումն ստանալով:

Այս դաշնագրութեան զօրութեամբ՝ պարտաւորեալ էին օգնելու
իրարու՝ Յուլիոս Բ ֆահանայապետն, Մաքսիմիլիանոս Ա կայսրն, Լու-
դովիկոս ԺԲ Գաղղիոյ թագաւորն և ֆերդինանդ Ե Արագոնացի և
Նափոլիի թագաւորն, որպէս զի կարող լինին վերստին ձեռք բերել
իրենց երկիրներուն այն մասունքը՝ որք կամ վաճառմամբ և կամ պա-
տերազմական իրաւամբք վնասեալոյ Հասարակապետութեան իշխա-
նութեանները և ինկեր էին, և որ ապօրինաւոր յափշտակութիւն հա-
մարուեցաւ վերոյիշեալ դաշնաց հաստատման ժողովոյն մէջ: Եւ որ-
պէս զի աւելի ևս ատելի ընեն զՀասարակապետութիւնն ամենայն
ազգաց առջև, նոյն ժողովքին մէջ վճռուեցաւ՝ որ եթէ վնասեալ վար-
չութիւնն օգնութիւն խնդրէ 'ի Պայագիտէ, որ նոյն ժամանակուան բո-
վանդակ Տաճկաստանի Սուլթանն էր, վնասեալեցւոյ դէմ կազմուած
Դաշնակցութիւնն՝ իբրև անհաւատից դէմ հաստատուած համարուի:

Ուստի յամին 1509 'ի 16 ապրիլի, Գաղղիոյ թագաւորն յետ վե-
րակոչելու 'ի վնասեալոյ իւր դեպքանը, որ էր Յովհաննէս Լասկարի,
միաձայն հաւանութեամբ միւս դաշնակից տէրութեանց, 'ի վնասեալի
ուղարկեց իւր պատերազմական պատգամաւորաց գլխաւորն՝ Մոն-
ճիոյիս անուամբ, ժերակուտին դէմ պատերազմ հրատարակելու,
մէջ բերելով զանազան անհիմն պատճառանք՝ 1508 ամին 'ի 20 ապ-

րիլի կնքուած զինադադարումը ընդհատելու համար, (որ տեղի ունեցեր էր Մաքսիմիլիանոսի պարտութենէն վերջը, երբ վենետկեցւոց զէնքերն յաղթական գտնուեցան նաև Կորիցիայի, Թրիեստի և Ֆիու՝ մէի պատերազմաց մէջ), զինադադարումն՝ որ երեք տարուան համար խնդրած և ստացած էր՝ ի վենետկեցւոց յաղթեալ և խոնարհեալ կայսրն Մաքսիմիլիանոս:

Հասարակապետութիւնն ամէն միշտ 'ի գործ դրաւ քիչ ատենի մէջ ջանալով պայպիսի վտանգաւոր դաշնակցութիւն մը իրարմէ անշատելու, և հետևաբար արիւնահեղութեանց առջևն առնելու. բայց յետ ամենայն բանակցութեանց՝ երբ տեսաւ որ անհնար է իւր թշնամեաց խօսք հասկըցընել, դիմեց իւր արիութեան, իւր ազնուակաշնաց հանճարոյն և իւր ժողովրդեան քաջասրտութեան. և ամէնքն ալ միացան 'ի պաշտպանութիւն հայրենեաց:

Այժմ տարի տեւեց այս աշետալի պատերազմն, և անհնարին է մի առ մի մանրամասնօրէն յիշել այն բազմաթիւ ճակատամարտներն, որք տեղի ունեցան այս արիւնահեղ և երկարատև կռուոյն մէջ: Մէկ մը միայն յիշենք, որովհետև նոյն մարտին մէջ մասն ունեցաւ այն անձանց մին՝ որ պիտի ծանօթանայ նուազ այս մեր սկսած վիպասանութեան մէջ:

Վենետկեան զէնքերն 1516 տարւոյն ընթացքին մէջ կը գտնուէին փատուայի պարսպաց բլուրն, որ պաշտպանուած էր դաշնակցաց քանի մի լեգէոններէ, որոց զլուխ էր Լէոնարտ Ֆրիսսիմոյ:

Վենետկեցւոց բանալնորդն էր Անդրէաս Կրիթթի, որոյ հետ միացան նաև Պերգամացիին Հերոնիմ՝ Պոմպէոս Լակրանտիոս, փէրուճիացիին Վիթթոլլոյ, Պաւլոս Գոնդարինի, և այլք:

Հասնելով վենետկեցիք փատուայի մօտ՝ բանակեցան Բօստա-յօնկա դրան կողմը, որ պաշտպանուած էր 'ի փատուացւոց, որոց զլուսւորն էր Կալէպպոյ Տիպալցոյ, որ քիչ առաջ Ֆրիսսիմոյէն կանչուած լինելով՝ թողուցեր էր դրան պաշտպանութիւնը իրեն զինուորաց ձեռքը:

Վենետկեան զօրաց առաջնորդք՝ որպէս զի առանց զինուորաց կորստեան քաղաքին մէջ մոնեն՝ խորագիտական հնարք մը բանեցուցին, որով հասան իրենց նպատակին: Պատրաստեցին երեք մեծ խոտաբարձ կառքեր, և չորրորդ մ'ալ նոյնպէս խոտաբարձ, որոյ մէջ զի նուազներ ծածկեցին, որք նախընթացաբար որոշուած նշանի մը ազդելուն պէս՝ դուրս պիտի ոստնուին, և յարձակման սկիզբն տային: Առաջին երեք կառքերն, որոց ետեւէն կ'երթար նաև չորրորդն՝ առաջնորդեալ քանի մը գեղացիներէ՝ հասան դրան առջև:

Գեղացիներն վկայեցին որ այն խօտը քաղաքացւոց մէկուն կը պատկանէր, ուստի և պահապանք խաբուելով՝ դռները բացին և երեք կառքերը ներս մտան: Հազիւ թէ չորրորդ կառքն ալ ներս մտաւ,

և ահա տրուեստական կերպով խորտակուեցաւ. դուրս ցաքտեցին ծածկուած զինուորներն, և ինչպէս կանխաւ հաստատեր էին՝ քաղքին մէջ մտան՝ վենետիկոյ պատերազմական Սան Մարքոյ, Սան Մարքոյ խրախուսանաց աղաղակով։ Այս նշանը տրուելուն պէս՝ հոն դիմեցին մէկէն ու միայն պարսպէն դուրս պահուողտած վինուորներն, այլ նաև փարմայի դքսին ընտանեաց վերաբերող երկու եղբարք իրենց կուսակցօք, որոնք քաղաքին մէջ մնացեր էին, և միշտ հաւատարիմ գտնուեր էին Հասարակապետութեան։

Թշնամեաց կողմէն Լէոնարտ Ֆրիսսիմոյ, Պրունօրօ Տա Սէրէկոյ վերոնացին և այլք, հետևակօք և 200 հեծելօք դիմեցին վենետիկեան զօրուն վրայ և սկսան կրակ տեղալ։ Թէպէտ և քաջութեամբ դէմ դնել լանացին կայսերականք, այլ պսուհանդերձ ստիպուեցան տեղի տալ յարձակողաց, և ապաւինիլ ներքնաբերդին մէջ, ուր սկսան պատրաստուիլ իրենք զիրենք պաշտպանելու, բայց առանց յոյս ու նենալու որ երկար առեն կարենան դիմանալ, որովհետև զուրկ էին ՚ի պարենից և ՚ի կարևորաց պատերազմական զինուց։

Այս առաջին յարձակման մէջ վենետիկեցւոյ ձեռքը գերի ինկան Պրունօրօ Տա Սէրէկոյ և այլ կայսերականաց կուսակիցք։

Այս յաղթութիւնս կատարուած ժամանակ՝ քաղաքին միւս կողմէն որ փոքրէլլօ (Դոնակ) անունն կը կրէ, կը հասնէր Նիկողոս փասքուալիկոյ շատ մը նաւերով՝ Հասարակապետութեան հետևակազօրուն յօգնութիւն գալով. ուստի կրիթի տեսնելով որ նորանոր օյժերով զօրացաւ, մտածեց յարձակումն ընելու ներքնաբերդին վրայ անմիջապէս հետևեալ օրը, ուր՝ ինչպէս վերն ըսինք, ապաւինած էին կայսերական զօրքերն. այս նպատակաւ ամրականաց որ և իցէ փախուստեան միջոց խափանեց, յաղթութիւնն ապահովելու համար։ Եօթը թնդանօթ զետեղեց՝ միջնաբերդը գնդակակոծելու համար. և զինուորները այնպիսի կերպով դասաւորեց՝ որ կարենային մէկէն յարձակիլ բերդին վրայ՝ այնինչ հրանօթներն սկսէին խորտակել բերդին ահաւոր ամրութեամբ կազմուած պարիսպներն, որոց մէջ նոյնպէս իրենք զիրենք պաշտպանելու համար պատրաստուիլ իւրենք ՚ի գործ կը դնէին Ֆրիսսիմոյ և իւր ընկերակիցներն։ Առաւօտուն դէմ՝ նշան տրուածին պէս՝ վենետիկեան հրանօթք սկսան հուր տեղալ բերդին վրայ, որոց կը պատասխանէին թշնամւոյն հրազենքն։ Բայց վենետիկեան թնդանօթք՝ ճարտար և արի ուղղիչներէ գործածուելով՝ քիչ առենի մէջ պարիսպներէն մասն մի տապալեցին, և խրամատ մը բացին բերդին մէջ մտնելու. ուսկից ներս յարձակեցան խուռն բազմութեամբ հետևակ զինուորներն, որոց կ'առաջնորդէր կրիթի և սկսան յարձակուիլ ընել դէպ ՚ի վեր։

Պատերազմին սաստկացած ժամանակ, երբ յարձակողք ամեն ընդդիմութեանց յաղթելով՝ ներս կը մտնէին բերդին մէջ, գետնոյն

վրայ տարածուած թողլով բազմաթիւ մեռեալ և վիրաւորներ, հետեակաշօրուն մէջէն արիասիրտ մէկ մը, որ ամենէն առաջ քաջութեամբ բերդին խորխալեալ պարսպաց վրայ ելեր էր՝ հոն Հասարակապետութեան դրօշը կանգնելու՝ ՚ի նշան յաղթութեան, ինկաւ վերէն վար՝ կուրծքին թշնամւոյն գնդակ մ'ընդունելով, յաղթական դրօշը դեռ ևս ձեռքին մէջ սեղմելով:

Շուտով մը իւր ընկերներէն վերցուելով՝ կիսամեռ պատերազմի տեղէն հեռի տարուեցաւ, և յանձնուեցաւ սիրալիր հոգատարութեան Գլխութեան—Քերց, որք լի գորովով և անձնանուիրութեամբ այնպիսի ահաւոր վայրկեաններու մէջ կ'օգնեն և կը խնամեն զվիրաւորս: Վիրաւորեալն երեսունուերկու կամ երեսունուերեք տարուան մարդ մ'էր, զինուորական դիմօք, պղնձագոյն երեսով և պնդացած ձեռք, որք յայտնապէս կը ցուցնէին որ ժողովրդական դասուն կը պատկանէր, այն ժողովրդեան՝ որ միշտ պատրաստ էր դիմել նախ քան զամենեանն ՚ի փրկութիւն հայրենեաց, երբ որ և իցէ սպառնալիք վերահաս տեսնէր ՚ի վտանգ իւր երկրին:

Օրիորդ քոյր մը նախնական նպաստները կը մատուցանէր իրեն, սպասելով զվիրաւորեալս կրող կառաց. և մինչդեռ ծանր վէրքը կը պատէր՝ հոգեվարն նուաղ կերպով բանալով իւր աչքերը (որք կարծես մահու խաւարային վարագուրաւ ծածկուեր էին) տկար ձայնով մը ջուր խնդրեց: Քոյրը փութաց եղկելոյն փափաքը կատարելու, որ դառնալով իրեն՝ ըսաւ.

— Քոյր, իմ վերքս մահացու է. քանի մը վայրկենի միայն կեանք ունիմ. խնդրեմ մօտիկ ըրէ, կարևոր իրեր ունիմ՝ քեզ հաղորդելու:

— Խօսէ, եղբայր, պատասխանեց Քոյրն, բայց զքեզ շատ մի յոգնեցնէր. քու վէրքդ չի ներեր քեզ զայն:

— Կարճ պիտի կապեմ՝ ըսելիքս, որովհետեւ մահը ինծի մօտ կը տեսնեմ: Ես կը կոչուիմ Գէորգ Տօլֆին, և ՚ի վենետիկ՝ ուր ծնած եմ, թողուցի խեղճ կինս՝ զարգացեալ յղութեան վիճակի մէջ: Ես զինքն այլ ևս պիտի չտեսնեմ, և ոչ այլ ևս հնար պիտի լինի ինձ մեր սիրոյն մի միայն պտուղը տեսնելու: Ի՞նչպէս մ'զքեզ, ով Քոյր, հասցընելու այն եղկելոյն զգեստիս գրպանին մէջ գտնուած թղթերը, և իմաց տալու իրեն իմ մահս: Ըսէ իրեն որ իմ վերջին մտածութիւնն էր, իմ վերջին հաւաքանքներս եղան իրեն համար.... իմ հայրենեացս համար.... չմոռնաս... Քոյր.... կը խնդրեմ.... ես կը մեռ... նիմ.... Այս խօսքերովս խոնարհեցուց զուսը և գոցեց աչքերը:

Քոյրը՝ կարծելով թէ մեռաւ, զեղիկելին խոտին վրայ զետեղեց, վրան գոցելով հոն գտնուած ծածկոյթով մը. հանեց անոր գրպանէն յանձնարարուած թղթերն. աղօթեց եռանդեամբ առ Աստուած խեղճ զինուորին հոգւոյն համար, և գնաց ուրիշ թշուառներու նոյն գլխութեան օգնութիւնը շնորհելու:

Արդէն երեկոյեան դէմ վննետկեան ղէնքերն տիրեր էին բերդին պարսպաց, բերդին իշխելով՝ գերի 'ի վննետիկ ղրկեր էին զլէոնարտ Ֆրիսսիմոյ, զլֆանֆրէտօ Ֆաշիօրօ և ուրիշ կուսակիցներ, որք իբրև ապստամբք՝ տարուեցան Դքսական Պալատին բանտերը:

Յետ 42 աւուրց արինանհեզ պատերազմներու, հուսկ ուրեմն փառուա քաղաքն վննետկեաց զօրութեան ներքև ընկճուեցաւ: Այս յաղթութիւնս բարեբախտ գուշակութիւն մ'եղաւ ուրիշ մեծամեծ յաղթութեանց, և կրնայ ըսուիլ որ այն ժամանակէն 'ի վեր վննետկոյ բախան յաշողեցաւ. որովհետև այս պատերազմութուլացուց և անկարող ըրաւ Քամպրէի, մէջ կնքուած ահաւոր դաշնակցութիւնն, և վառեց արծարծեց վերստին զշիջեալ յոյս վննետկեան Հասարակապետութեան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Կ Ի Ո Ր Դ

Դարմանոց ընկեցիկ տղայոց

Նախընթաց զլիսոյն մէջ պատմած դէպքերն, և գրեթէ չորս ամիս վերջը՝ բովանդակ վննետկեան Հասարակապետութիւնն ուրախութեան մէջ կը ցնծար՝ փառուայի քով կայսերականաց դէմ ստացած յաղթութեան համար, ինչպէս նաև ոչինչ նուազ փառաւոր յաղթանակաց համար, որք տեղի ունեցեր էին վիշննայայի, Պէլլունի և Ֆէլթրէի մօտերը. ուստի և խաղաղութեան վերահաստատուելուն մեծ յոյս ունէին: Բայց Մաքսիմիլիանոս կայսեր չափազանց պահանջներն պատճառ եղան խաղաղութեան չհաստատուելուն, որով վերջանային պիտի արինանհեզ պատերազմունք. ուստի կռուին շարունակուելուն վրայ դեռ խօսք կտր:

Մինչդեռ վննետկոյ ծերակուտին խորհրդարանին մէջ կը մտածուէր բռնելիք ուղղութեան վրայ և 'ի կշիռ կ'առնուէր գինեւորական առաջնորդաց խորին գիտութիւնն և հանճարն, և ցամաքի ու ծովու զինուորաց յայտը ելիւք սկսած պատերազմը յառաջ տանելուն վրայ, տան մը մէջ, մանաւանդ թէ ճշդագոյն ըսելու համար՝ խզելի մը մէջ, ուր օդոյ, լուսոյ և կենաց կարևորագոյն իրաց պակասութիւնն ակնյայտի էր, դեռահաս կին մը՝ որոյ ճակատին վերայ թշուառութիւնք ժամանակէն առաջ խորշոմներ ձևացուցեր էին, խեղճուկ խշտեկի մը վրայ պառկած, տղաբերքի ցուերէ կը տագնապէր: Քանի մը դրացի կանանց գթասրտութեամբ և Գենովափէ անուամբ բարի պառւի մը խնամքով, որ գայեակ եղաւ խեղճ տղաբերքի մէջ եղողին, այսպիսի պարագայի մը մէջ անհրաժեշտ կարևոր եղած բաները մատակարարուեցան. և սակաւ ինչ դրամով որ ժողովուած էր 'ի դրացեաց և

ծննդական կնոջ նախընթացաբար ըրած խնայութիւններէն, գնուած էր ինչ որ կարևոր էր այնպիսի թշուառ վիճակի մը մէջ զտնուողի մը աննդեան համար:

Այսպիսի աղքատին ողորմելի վիճակի մէջ՝ վիկտորինէ (այս էր ծըննդական կնոջ անունը) ծնաւ մանչ զաւակ մը, որ ողջունեց առաջին լացով այս արտասուաց և դժբախտութեանց հովիտը, զոր մենք աշխարհ անուամբ կը ճանչնանք:

Մայրը համբուրեց գգուանոց զնորածին մանուկն. բայց հազիւ թէ այն առաջին ուրախութեան կիրքն հանդարտեցաւ, խորին հառաչանք մը հանեց սրտէն, և որդւոյն նայելով (զոր առաւ Գենովաիէ անոր գրկէն՝ սկզբնական կարևոր խնամքներն 'ի գործ դնելու համար), ըսաւ.

— Խեղճ մանկիկ, երբ որ մեծնաս և հօրդ վրայօք տեղեկութիւն ուղես, ո՛հ, պիտի ըսեմ՝ ուրեմն որ զքեզ աշխարհք բերելէս առաջ մեռաւ Ո՛րք 'ի հօրէ՛ դեռ չծնած, պիտի մեծնաս նաև հեռի 'ի մօրէդ, որ անկարող 'ի հիւանդութենէ և 'ի թշուառութենէ՝ քեզի կարևոր սնունդ մատակարարելու, բռնադատեալ է զքեզ Գթութեան Դարմանոցին յանձնելու: — Ո՛հ, Գենովաիէ, անխ, սրչափ թշուառ եմ ես, ըսաւ յետոյ՝ դառնալով առ պառտուն, որ զտղան բալուլած էր. միթէ չէր կրնար Աստուած այս աշխարհէս զիս ազատելու, ինչպէս ազատեց իմ խեղճ Գէորգս:

— Հանգիստ կեցիր, սիրելի վիկտորինէ, պատասխանեց պառտուն. քու վիճակդ չի ներեր որ այդպէս դուն զքեզ չարչարես: Հիւանդ ես և հանգչելու կարօտ. և թէ որ փոխանակ հանգչելու (որուն այնչափ պէտք ունիս քու հիւանդութեանդ և տղաբերքի հետեանք ցաւոցդ յաղթելու համար) դու զքեզ նեղես այսպիսի դառն և տխուր մտածմունքներով. Աստուած չընէ, բոլորովին որբացեալ և միայնակ պիտի թողուս երկրիս վրայ այս խեղճ անմեղուկը, որով և ոչ իսկ իր մայրը ճանչցած լինելու միտիմարութիւնն պիտի ունենայ եղկելին, մինչդեռ երկինք զուրկ թողին զինքն 'ի հօրէ՛ դեռ աշխարհք չեկած:

— Բայց, չես կրնար երեակայել թէ սրչափ մեծ է սրտիս կակիծը երբ կը տեսնեմ՝ թէ պէտք է հեռացընեմ՝ ինծմէ իմ՝ որդիս, և զրկեմ՝ ընկեցիկ մանկանց մէջ խառնելով զինքն այսպէս այն պոռնիկօրդուց բազմութեան հետ:

— Է՛հ, ուրիշ ինչ կրնաս ընել, պատասխանեց Գենովաիէ. դուն չես կրնար կաթ տալ, և ոչ դժբախտաբար զինքը ստնտուի մը յանձնելու միջոցներն ունիք: Թէ որ մեր բարի դրացուհիներէն մէկը կամ միւսը կաթնտու լինէր, կրնայինք խնդրել որ քու որդւոյդ ալ այս շնորհքն ընէր, բայց չկայ մէկն այդպիսի վիճակի մէջ: Ուստի հարկ է համառ կամիլ նախախնամութեան կարգադրութեան հետ, և թողուլ որ այս գիշեր աղան Դարմանոցը տանիմ:

— Դուն մայր չես, Գենովափէ, և այս պատճառաւ է որ այդպէս կը խօսիս առ իս :

— Մանաւանդ թէ ինքզինքս քու կաշույդ ներքեւ կը դնեմ. բայց միւս կողմանէ պէտք է ուզենք չուզենք արիանանք և յարմարինք պարագաներուն : — Նայէ, հիմա քեզի արգանակ մը և ապուր մը կը պատրաստեմ զորս պիտի ուտես :

— Անթի չեմ, Գենովափէ. ջերմէ կ'այրիմ, և դժբախտաբար կը տեսնեմ որ առողջանալու համար պէտք է հիւանդանոց երթամ : Զմեզ ազգաւորներս վեր 'ի վերանց կը հոգան բժիշկներն. հոն գէթ վրաս խնամք կը լինի, և զքեզ ալ, բարի Գենովափէ, ազատած կը լինիմ՝ այս կերպով այնչափ առ քեզ տուած նեղութիւններէս . . . Ո՛հ, որ չափ պարտական եմ քեզի, Գենովափէ . . . Ըսաւ հիւանդն՝ սեղմելով սրտին վրայ զտղան, որ սկսեր էր քնանալ :

— Ի՛նչ բաներ կ'ըսես, ըսաւ պառաւ դայեակն, անոր առջևը դնելով արգանակի սկուտեղն, զոր փոքրիկ կաթսայի մը մէջէն առաւ, որ դուռած էր վառարանի մը վրայ նոյն խուցին անկիւնը, որ թէ խու հանոցի և թէ միանգամայն անկողնոյ սենեկի տեղ էր վիկտորինէի համար : — Թէ որ հիւանդանոց երթալ կ'ուզես, շարունակեց պառաւն, ուզածդ ըրէ. բայց իբրի թէ ինծի նեղութիւն կու տաս՝ այս փոքրիկ աշխատանացս համար՝ զոր կրցածիս չափ կ'ընեմ, և ոչ իսկ խօսք ըրէ : Մեր բարի բժիշկը օրուան մէջ երեք անգամ քեզի այցելու թեան կու գայ, զոր սովորաբար ուրիշի համար չ'ընենք. բայց հիմա որ այնչափ յաճախ չի գար՝ նշան է որ հիւանդութիւնդ այնքան ծանր չէ, ուստի իրեն սովորական այցելութիւնն բաւական համարած պիտի լինի : Դու հանգչելէն զատ ուրիշ բանի պէտք չունիս :

— Գրեթէ երեսուներկու կամ երեսուներեք օր է որ անկողին կենալու եմ բռնադատուած, և ամենեւին դէպ 'ի լաւն չեմ երթար. խիստ ախտաւոր եմ և անընդհատ ջերմ ունիմ :

Պիտի տեսնես որ հիմա՝ ծնունդէդ վերջը՝ հիւանդութիւնդ ուրիշ ընթացք մը պիտի առնու : Այս բանս չըսան. նոսրեալ Սեմելիքա դրացիդ, թէ մինչեւ ուղեղային արեան յորդուածիւն ունէր, մէկէն երկուսն անցնելէն վերջը հանգստացաւ : Ստաման, կ'ըսեն, ամէն անգամ կարծուածին չափ տղեղ չէ, և թէ որ ըսածներուս մոտիկ ընես՝ շատ պիտի չուշանաս առողջանալու ընթացից մէջ մոռնելու : Բայց պէտք է զքեզ հանգիստ բռնես, և անցած գնացածին վրայ չմտածես :

— Խեղճ Գէորգ, հառաչեց հիւանդն, ծաղիկ հասակի մէջ մեռնիլ : Անէծք անոնց որ այս ձախորդ պատերազմը գրգռեցին. անոնց պատճառաւ էրիկս ստիպուեցաւ բանակն երթալու, ուր իրեն պարտուց և քաջութեան զոհ եղաւ :

— Այնպէս չէ, փառուայէն իրեն մահուան գոյժն ստացար, հարցուց Գենովափէ :

— Մեռնելէն առաջ Գէորգ իր թղթապանակն յանձնեռ է եղեր վերջի վայրկեաններուն մէջ իրեն խնամք տանող փրոյժը, և այն ծրարի'ն ինծի բերողն՝ այս պատմութիւնը պատմեց. ինքն ալ ըսած էր այն մայրապետէն՝ որ մեկնած է եղեր բանակին հետ միատեղ դէպ 'ի վիչեցա, որ մինչդեռ Գէորգ պարտեալ գղեկին պարսպաց վրայ Հասարակապետութեան դրօշը կանգնելու վրայ է եղեր՝ թշնամոյն գնտակ մը սրտին է եկեր: Իրեն վերջին մտածմունքն իմ և այս անմեղուկ մանկան վրայ է եղեր, զոր ես այն ատեն յարգանդիս կը կրէի:

— Խեղճ Գէորգ, ըսաւ Գենովափէ, թևին զգեստովը արցունքը սրբելով: — Բայց դադրեցրենք այս խօսակցութիւնս, սիրելի Վիկտորինէ, ըսաւ յետոյ, տեսնելով որ խեղճ կինը լալ սկսաւ: — Հիմա դուն ինծի այն ըսէ թէ Բնշ նշաններ կ'ուզես դնել՝ որպէս զի օր մը կարենանք ճանչնալ տղան և Գարմանոցէն հանել: Կը տեսնես որ գիշերը վրայ կը հասնի, և խեղճ տղան չի կրնար երկար ժամանակ առանց կաթի միայ:

— Իրաւ է, Գենովափէ, ըսաւ Վիկտորինէ, հանելով օդ մը ականջներէն. ահաւասիկ. կտպէ այս օդս բալուլին վրայ, և անկողնոյս քով կախուած տրոյրէ միտալն, որ խեղճ Գէորգիս յիշատակն է, վիզն տնցուր: Բաց դարձեալ այն սնտուկը, ըսաւ յետոյ ցուցնելով գրասեղանի մը պէս դարան մը, որ ցեցակեր եղած՝ հազիւ կանգուն կը կենար՝ միայն երեք ոտքերու վրայ, հոն պիտի գտնես կապ մը, որուն երկու ծայրերը իմ անուանս վ. Տ. նշանագրերը բանուած են. կէս կտրէ զայն, մէկն ինծի տուր, և միւսովը կապէ զտղան. և երբ որ յարմար դատիս՝ տար զինքն 'ի Գարմանոց... Աստուած է այն գլխաւոր փորքն թշուառ տղուս վրան խնամք կ'ունենան:

Գենովափէ Վիկտորինէի ամէն պատուիրածներն ըրաւ. և սպասելով որ մթննար՝ տղան Գարմանոց տանելու համար, հիւանդին ապուր և քիչ մը արգանակ պատրաստեց, մի և նոյն ժամանակ կարգի դնելով աղքատիկ անկողնոյն վարագոյրները, և այն նկուղի նման բնակարանին մէջ եղած քանի մը կտոր կահկարասիքը, բնակարան մը՝ ուր չի կրնար ենթադրուիլ ինչպէս կարող է ապրիլ մարդկային ստեղծուած մը, և մանաւանդ այնպիսի հիւանդագին վիճակի մէջ:

Վիկտորինէ՝ որուն ջերմութիւնն գիշերուան դէմ աւելի կը սաստկանար, կամաց կամաց քնացաւ, իրեն մօտ ունենալով իւր փոքրիկ որդեկիկն, զոր դժբախտաբար այլ ևս պիտի չտեսնէր:

Ինչպէս որ դիւրաւ զուշակած պիտի լինին մեր ընթերցողք, այս թշուառն՝ կին էր այն քաջասիրտ Գէորգ Տօլֆին գինուորին, զոր նախ ընթաց գլխոյն մէջ՝ փառալայի պարսպաց ներքե ինկած տեսանք, և զոր մայրապետն խոտին վրայ տարածուած թողուց, որպէս զի դիւր կիր կառն չրջան ըրած ժամանակ զինքն ալ առնէ վերցնէ:

Երկու տարիէ 'ի վեր էր որ Գէորգ ամուսնացած էր Վիկտորինէի

հետ, որ զուրկ էր 'ի ծնողաց, և իր չափաւոր աշխատանաց արգեամբք կ'ապրէր: Դերձակութիւն կ'ընէր, և Գէորգի հետ ամուսնացած ժամանակ քիչ մը բան խնայութեամբ մէկկի գրած էր: Իւր էրիւկը, որ արուստիւ կառք շինող էր, յետ իրեն հետ ամուսնանալու՝ չուզեց որ Վիկտորինէ դերձակութեան գործը առաջ տանի, այլ միայն տնական իրաց զբաղի: Ամուսնութենէն քանի մ'ամիս վերջը, խեղճ Վիկտորինէն հիւանդացաւ, և ստիպուեցաւ քանի մը շաբաթ անկողին մնալու: Եւ երբ բժշկին անընդհատ խնամօք առողջանալու վրայ էր, Գէորգ անիրաւ պատերազմին պտտճառաւ. ստիպուեցաւ բանակ երթալու, ցաւոց և աղքատութեան մէջ թողլով իւր սիրելի հարսը, որ քանի մը ամէն 'ի վեր յղի կը գտնուէր:

Ի սկզբան անդ մինակ մնացած ժամանակ Վիկտորինէ ապրեցաւ այն քիչ մը պաշարով զոր էրիկն թողուցեր էր իրեն. բայց շուտով ստիպուեցաւ ձեռք վարենելու իր նախկին դերձակութեան արուեստին՝ իրեն կեանքը պահպանելու համար: Քանի մը շաբաթ անդաւար զրիշեր ցորեկ աշխատեցաւ, բայց այնպիսի ծանր աշխատութիւն մը իր հիւանդոտ կազմուածքը չէր ներեր. ուստի դարձեալ կորսնցընել սկսաւ իր առողջութիւնը օր ըստ օրէ, այնչափ որ հարկ եղաւ աշխատելէ դադրիլ: Խնայութեամբ քիչ մը մէկկի գրածը սպառելէն յետոյ, սկսաւ ծախել կամ գրաւի դնել իր սակաւ զգեստներն, և հուսկ ուրեմն հարկադրուեցաւ նաեւ կահկարասիէն ալ զրկուիլու և ինկնալու այն խեղճ վիճակին մէջ, զոր 'ի վերոյ նկարագրեցինք: Դիմեց նաեւ առ իւր մի միակ ազգականն, որ էր մօրեղբայրն, հարուստ վաշխառու. բայց կին մը՝ որ իբրեւ հոգաբարձու տան՝ անոր հետ կը բնակէր, և որուն ձեռքով միայն հնար էր անոր քով երթալ, հասկըցուց իրեն որ մօրեղբայրն աղքատ ազգականաց հետ վերաբերութեան մտնել բնաւ յանձն չառնուր:

Ճնշեալ 'ի հիւանդութենէ և մօտ տղաբերքի, Վիկտորինէ ստիպուեցաւ թողլու այն տունը՝ ուր էրկանը հետ վարձքով բնակեր էր, գտնելու համար իրեն այն խարխաւ իկուղն, ուր զինքն 'ի քուն տեւանք իր որդեկին մօտ այնպիսի թշուառութեան մէջ, հիւանդ, և արտաքուստ առանց այլ ինչ օգնութեան, բաց 'ի զթատիրտ Գենովափէի ցոյց տուած խնամքէն:

Մինչդեռ բարեսիրտ Գենովափէն՝ որպէս զի խնայէ մօրը այն յուսաւ հատ կսկիծը զոր պիտի ունենար իւր որդիէն բաժնուած վայրկենին, կը սպասէր որ մայրը խորքնոյ մէջ ընկզմի, որով և ինքը զտղան ընկեցիկ Մանկանց Դարմանոցը տանի, և հոն զետեղէ զինքն այն Անշոյն մէջ որ այդ անմեղին նման շատեր ընդունեն է, Վիկտորինէի բնակարանին մերձակայ փողոցը քանի մը կանայք՝ իւրաքանչիւրն իրենց տանը դրան առջև նստած էին, ըստ սովորութեան ոմանց ոմանց ռամիկ ժողովրդենէն (և մանաւանդ քաղաքին ներքսագոյն կողմերը)

որ՝ աշխան եղանակին երեկոյեան դէմ շունչ առնելու կ'ելլեն զրանց առջև. այս կանաչը նստեր կը խօսակցէին իրարու հետ, և իրենց խօսակցութեան նիւթն ալ նոյն ինքն մերձակայ զրացուհւոյն տղա-բարբին և հիւանդութեան վրայ էր:

— Խեղճ մանկամարդ, ըսաւ այն ռամկուհիներէն մին, իրաւ որ դժբախտ է. չկարենալով կաթ տալ տղուն, պիտի զրկէ զինքը ընկեցիկ Մանկանց Դարմանոցը:

— Իրաւ կ'ըսես, Աննիկ, խեղճ վիկտորինէ:

— Ինծի քիչ մ'առաջ այս բանս հաղորդեց Գննովափէ, այն պառաւն՝ որ այնքան խնամքով զինքը կը հոգայ:

— Իրեն ազգական է, հարցուց գէր սանամայր մը, որ քիչ առաջ հասեր և ակոտը Աննիկին մօտ գնելով՝ նստելու կը պատրաստուէր:

— Կարծեմ թէ չէ, պատասխանեց հարցուողն:

Վիկտորինէ անգամ մ'ինծի ըսաւ որ այն պառաւն իրեն ստընտուն եղած էր, ըսաւ ուրիշ կին մը՝ որ հեռուէն մտիկ ըրած էր անոնց խօսակցութիւնը:

— Ինչպէս մայր մը իր աղջկան վրայ խնամք կը տանի, այնպէս ալ այն պառաւն վիկտորինէի վրայ, ըսաւ առաջինն:

— Բայց լսած եմ որ վիկտորինէ շատ հարուստ մօրեղբայր մ'ունի եղբւր. ինչու համար անկից օգնութիւն խնդրելու չի դիմեր, ըսաւ գէր սանամայրն, որ փութի մը նման շունչ առնելով և տալով՝ իր մարմնոյն յոյրութեան պաշտօնաւ, գոգնոցով կը հովահարէր ինքզինքն:

— Իրաւ է, Ծանծէ, ըսաւ Աննիկ, բայց պէտք է գիտնաս որ վիկտորինէի մօրեղբայրն գարշելի վաշխառու մ'է, ըստ որում լսեր եմ մեր զրացի սփորիչէն, և թէ հարիւրչեակ մ'անգամ չի տար իր աղքատ ազգականաց՝ եթէ զանոնք անօթութենէ մեռնելու մէջ ալ տեսնէ:

— Գիտես ո՞վ է, հարցուց Աննիկի զրացին, այդ ահաւելի անպիտանն, այդ արիւնարբու մարդասպանը, որ այն զգուելի նկուղին մէջ կը թողու որ փտտի իւր աղքականն՝ ծանր հիւանդութեամբ տազնապեալ, մինչդեռ ինքը ոսկւոյ մէջ կը լողայ:

— Ինծի անունն ալ ըսին, բայց հիմա միտքս չի գար:

— Է՛հ, իրաւքնէ, վրայ բերաւ Ծանծէ հեգնական ձայնով, Խնչպէս կ'ուզէ որ այդպիսի հարուստ պարոն մը, այդ քու նկարագրածիդ համեմատ մօրեղբայր մը, կարենայ յիշել իր աղքատ աղգականն: Դամ գրամի քով կը կենայ և ռիլն ոչին հետ: Թէ որ վիկտորինէ իրեն նման հարուստ լինէր, պիտի տեսնէիք որ ամէն որ այցելութեան պիտի գար անոր, առանց վախի կօշիկներն աղտոտելու:

— Իրաւունք ունիս, Ծանծէ, աւելցուց ուրիշ կնիկ մը, աղքատին սանդուղներն տեսակ մը մարդկանց համար շինուած չեն. կը վախեն որ անոնց աղտոտութիւններով իրենց շքեղ պալատանց մարմարեայ սանդղամատունքը բծաւորեն:

— Բաց ասկէ, ինչ յոյս կրնայ ունեցուիլ աղգականներէ, թէ հա-
րուստ եղեր են թէ՛ աղքատ. երբոր թշուառութիւնը մէկուն դուռը
մօտենայ, ամէնքն ալ կը փախչին անկէ, ինչպէս սատանան օրհնած
լրէն, ըսաւ պառաւ մը, որ իր զրան չեմին վրայ նստած՝ գուրպայ կը
հիւսէր:

— Ըսածդ իրաւ է, Մագդաղինէ. Աստուծոյ աղօթք պէտք է ը-
նենք որ զմեզ առողջ պահէ՛ ընաւ մէկու մը կարօտութիւն չունենա-
լու համար: Միշտ այսպէս եղած է. թէ ո՞ր դրամ ունենաս՝ ամէնքը
ետեւէդ կը վաղեն, և աղգականացդ ու բարեկամացդ Բենիամինն ես.
Իսկ թէ ընդհակառակն թշուառութեան մէջ գտնուիս, մարդ մը չես
գտներ որ քեզի օգնէ: Բախկցէր և քացցի ձեզ, կ'ըսեն քահանայք.
բայց երբ որ դժբախտաբար ստիպուեցայ ի կարօտութենէ հազար-
ումէկ աղգականաց և բարեկամաց դռները զարնելու, այն հազարու-
մէկ դռներն երեսս ի վեր գոցուեցան՝ հանդերձ արհամարհանօք, է՛հ,
սիրելի դրացուհիք, ես պառուած եմ, և երկար ժամանակէ ի վեր
զաշխարհս կը ճանչեմ: Քանի որ ամանին մէջ մեղր գտնուի, ճանճերն
անգաղար չորս կողմը կը պտըտին. մեղրը լմննայ՝ ճանճերն ալ կը
թռչին կ'երթան. և այսպէս պիտի լինի յաշխուսանոյ յաշխուսինք...

— Ամէն, ըսին միաբերան միւս կանայք. որք աղ ու պղպեղով ըս-
համեմուած գտան իրենց դրացուհւոյն պարզամիտ գիտութիւնը:

Այս կէտին հասած էր անոնց խօսակցութիւնն, երբ փողոցին մէկ
ծայրէն դուրս ցցուած տեսնուեցաւ 60—65 տարեկան պառաւի մը շի-
տակ քիթն, չորցած դէմքով, փոսցած փղբրիկ աչքերով, տիկնոջ մը
պէս հագուած և զգեստին դօսաւոյն վրայէն կախուած կրելով փղբրիկ
վարդարան մը: Քաջ գիմազէտ մը՝ խորշոմներով գիծ գիծ եղած այն
մոխրագոյն երեսին վրայ՝ շուտ մը առանց տարակուսանաց՝ պիտի
կարդար կեղծաւորի մը ճշգրիտ նկարագիրը:

— Ժամը ճշմն է, հարցուց այն ատեն իրեն մօտ գտնուողին՝ այն
կանանցմէ մին:

— Ի՞նչ բան կայ որ կը հարցընես, պատասխանեց միւսն:

— Չեմ տեսներ. երբոր Սիլվեստրա տիկինն կ'անցնի՝ վարդարանի
աղօթքին երթալու համար, թէ որ ութը զարկած չէ՝ զարնելու
վրայ է:

Շարունակելի

